

MOĞOLCANIN BİRİNCİ ŞAHIS ZAMİRİNİN KÖKENİ, DEĞİŞİMİ

D. TÖMÖRTOGOO*

(Çev.: Yavuz KARTALLIOĞLU)**

Günümüz Moğol dilinin şahıs zamirlerinin kökeni, gelişmesi, değişmesi hakkındaki meseleler Moğolcanın tarihî gramerinin önemli meselelerindedir. Moğolcanın şahıs zamirlerinin kökeni, değişimi hakkındaki araştırmalar az olmamasına rağmen, bilim adamları bu konularda görüş birliğine varamamışlardır.

Gerek Eski ve Orta Moğolca yazılı eserlerde, gerekse yaşayan lehçelerin çoğunda şahıs zamirlerinin daha eski şekillerine rastlamaktayız. Biz, buna dayanarak Moğolcanın 3. şahıs zamirinin kökeni, değişmesi hakkında bir makale yazmıştık (Tömörtogoo, 43-49). Bu sefer 1. şahıs zamirinin kökeni, değişmesi meselesini tam olarak çözmeye çalışacağız.

1. Teklik 1. Şahıs Zamiri: Eski ve Orta Moğolcanın teklik 1. şahıs zamirinin kökleri *bi-*, *min-*, *nam-*, *nad-* olmak üzere dört şekillidir. Biz, bunu yazılı eserlerde açıkça görmekteyiz:

a. Yalın Hâl:

EM *bi*

OM *bi*

b. İlgî Hâli:

EM *minu*

OM *minu, mi-u, mini*

c. Yönelme/bulunma Hâli:

EM *nadur, nada*

OM *nadur, nada, nadu, nama*

ç. Yükleme Hâli:

EM *namayi*

OM *namayi, namaï, minayi, mini*

d. Ayrılma Hâli:

EM *nadaça, nada-aça*

OM *nadaça, nadasa, nidaasa*

e. Vasıta Hâli:

EM *nama-bar*

OM *nama'aar, nada-'aar*

* Prof. Dr. D. Tömörtogoo, Mongol Xelniy Negdügeer Bieiyn Tölööniy Neriyn Garal, Xuv'sal, Mongol Xelşincileliyn Onol, Tüüxiyn Asuudaluud, Ulaanbaatar, 2002, s. 183-194.

** Araş. Gör., Gazi Üniversitesi.

f. Birliktelik Hâli (Comitative):

EM *nama-lug-a*OM *namalu'a, nadala, namala*

Acaba, Eski ve Orta Moğolcada 1. şahıs zamirinin yukarıda bahsedilen dört ayrı kökü, tamamen Ana Moğolca döneminden kalan aslî kökler mi, yoksa Moğolcanın gelişim basamaklarının birisinde tek kökten çıkmış olan, tek kökene dayanan kökler midir? Bir taraftan, Moğolcanın ses değişmelerinin genel prensipleri, diğer taraftan Altay dil ailesindeki akraba dillerin şahıs zamirlerinin yapılarına baktığımızda teklik 1. şahıs zamirinin dört ayrı kökünün, Ana Moğolcada bir kökten çıkmış olabileceğini düşünebiliriz. Bu sefer de “Eğer, yukarıdaki dört ayrı kök, tek kökten çıkmış ise bunlar Ana Moğolcada tam olarak ne şekilde idi?” gibi bir soru ile daha karşılaşıyoruz. Bu soruyu cevaplamak için her şeyden önce Altay dil ailesinde ve Moğolcanın lehçelerindeki 1. şahıs zamirinin köklerini karşılaştırmak gerekir.

Eski Türkçe yazılı eserlerde 1. şahıs zamirinin teklik şekli *min/men*'dir (Drevnetürski Slovar, 340-344). Bundan başka Türkçenin daha eski özelliklerini koruyan Fergana Uygur dilinde bu zamirin yalın hâl kökü de *men* şeklindedir. (Malov, 215) Yine bu ailedeki Mançucada 1. şahıs zamirinin teklik kökü yalın hâlden başka hâllerde *min/mim* şeklindedir. Moğolcanın teklik 1. şahıs zamirlerine bakınca sadece ilgi hâlinin kökü yukarıda da belirtildiği gibi *min* ile karşılanmaktadır. Bu açıklamalardan sonra Moğolcanın teklik 1. şahıs zamirinin bütün hâl ekli köklerinin tam olarak **min-* şeklinden geldiğini düşünebiliriz. Bunu da Orta Moğolcanın özelliklerini yansıtan “Mukaddimetü'l-Edeb”in Moğolca kısmında, teklik 1. şahıs zamirinin yükleme hâli eki almış şekli olan *minayi* [< **min-(a)yi*] kelimesi ile destekleyebiliriz.

“Eğer Ana Moğolcanın teklik 1. şahıs zamirinin eski şekli bizim yukarıda söylediğimiz gibi **min* şeklinde ise, günümüzde bize yadigâr olarak kalan yazılı eserlerde bu zamirin dört ayrı kökü aslında nasıl bir değişimin sonucunda ortaya çıkmıştır?”, gibi bir soru akla gelmektedir. Genelde, şahıs zamirlerinin yapısını morfolojinin içinde incelemek gereklidir. Fakat, şahıs zamirlerinin iç yapısında meydana gelen değişmeler ses tarihi ile alâkalıdır.

Şimdi, Moğolcanın teklik 1. şahıs zamirinin köklerinin yapısında meydana gelen tarihî değişmeleri inceleyelim:

1. Ana Moğolcanın teklik 1. şahıs zamirinin **min-* şeklindeki eski kökü Altay dillerinde genel olarak m~b ünsüzlerinin değişmesiyle **bin-* olduktan sonra, yalın hâl kökünde korunan **n* sesi Eski Moğolca zamanında ses özelliğini kaybedip tamamen kullanımdan düşmüştür.

2. Ana Moğolcanın **min-* şeklindeki eski kökü, günümüzde sadece ilgi hâli kökünde kendisini korumuştur.

3. Bu zamirin **min-* şeklindeki kökü, yapısındaki m,n ünsüzlerinin kendi aralarında yer değiştirmeleri sonucunda *nim* olmuş, sonra bu zamire eklenen “-u, -da, -du, -dur, -ça, -iyar, -bar” eklerinin yapısındaki kalın ünsüzlerin etkisiyle *nam-* şeklini almıştır. Geniz ünsüzlerinin yer değiştirmesi sonucunda meydana gelen bu kök, Eski ve Orta Moğolcanın karakteristik özelliklerini yansıtan yazılı eserlerden

başlayıp bugüne kadar, Buryat gibi lehçelerde değişmeden korunmuştur.

4. 13.-14.yüzyıl yazılı eserleri ve günümüzdeki orta ve güney Moğol lehçelerindeki şahıs zamirlerinin hâl ekli köklerinin bir kısmında görülen *nad-* kökü diğer versiyonlara göre daha sonra ortaya çıkmış olmalıdır. Bizim önceden bahsettiğimiz *nam-* kökü üzerine yönelme hâli *-da, -du, -dur* eki getirilince sondaki *-m* ünsüzü zayıflamış ve böylece bu ünsüzün yerine hâl ekinin başındaki *-d* ünsüzü kullanılmaya başlamıştır. Şimdi, biz teklik 1. şahıs zamirinin köklerinin nasıl meydana geldiğini hâl ekli köklerin hepsinde inceleyelim:

a. Yalın Hâl :

AM **min* > **bin* EM *bi* (Precl.) ~ OM *bi* (MNT, HY, MU, DB) ~ ÇM *bi*: (Kha, Oir, Bur.)

b. İlgî Hâli :

AM *minu/mini* > EM *minu* (Precl.)/*mini* > OM *minu* (MNT, HY, MU)/*mini* (Ord.) > ÇM *mini*: (Kha, Oir, Ord.), *meni*: (Bur.)

c. Yönelme-Bulunma Hâli :

1. AM **mindu* > EM **mindu* > *nim(a)du* > *namadu* ~ *namada* > ÇM *namädü* (Ord.), *nanda* (Bur.), *nanda* (Mog, Kalm.)

2. AM **mindu* > EM **mindu(r)* > **nimdu(r)* > *namdu(r)* > *naṅdu(r)* > *nadur* (Precl) ~ OM *nadur* (MNT, Hy, IM)

3. AM **minda* > ~ EM **minda* > *nim(a)-da* > OM *nada* (MNT) > ÇM *nada* (Kha, Dag, Ord.)

ç. Yükleme Hâli :

AM **min(a)gi* > EM *minayi* > *nimayi* > *namayi* (Precl.) ~ OM *namayi* (MNT) > *namai* (Mu.) ~ ÇM *namayi* (Bur.), *namai*: (Dag.), *namaig* (Kha.), *namä:g* (Ord, Kalm.)

d. Ayrılma Hâli :

AM **min(a)ça* > EM **minaça* > *nimaça* > **namaça* ~ OM *namaça* > *namasa:* > ÇM *nama:s* (Dag.), *nana:s* [<*nama:s*] (Kalm.), *namha:* (Bur.)

e. Vasıta Hâli :

AM **min(a)bar* > EM **minabar* > *nimabar* > *namabar* > (Precl.) > OM *nama'a:r* (MNT) > ÇM *nama:r* (Dag., Bur.) ~ *nana:r* [<*nama:r*] (Kalm.)

f. Birliktelik Hâli (Comitative)

AM **minluğa* > EM **min(a)luğa* > *nim(a)luğa* > *namaluğa:* > OM *namalu'a:* > *namala'a:* > *namala:* > ÇM *namlä:* (Ord.) ~ *nanla* [<*namlä*] (Kalm.), *namla:r* [<*nama* + *luğa* + *bar*] (Bur.)

2. Çokluk 1. Şahıs Zamiri : Eski ve Orta Moğolcada çokluk 1. şahıs eki *bida*, *ba* olmak üzere iki şekillidir. Biz, önce *ba* şeklindeki şahıs zamirinin Eski ve Orta Moğolca yazılı eserlerde nasıl geçtiğini, hâl ekli kökler üzerinde inceleyelim:

a. Yalın Hâl:

EM *ba* OM *ba*

b. İlgî Hâli:

EM *manu* OM *manu*, *manu'ai*

c. Yönelme-Bulunma Hâli:

EM *man-dur*, *man-a* OM *man-dur*, *mana*

ç. Yükleme Hâli:

EM *mani*, *man-i* OM *mani*

d. Ayrılma Hâli:

EM *man-aça* OM *manaça*

e. Birliktelik Hâli (Comitative):

EM *man-luġ-a*

Yukarıdaki örneklere bakarsak, Eski ve Orta Moğolcada çokluk 1. şahıs zamirinin *ba* kökü, yalın hâl ekli kök haricinde *man-* şeklindedir. Fakat, yalın hâlin *ba* kökünü, **bi* şeklindeki teklik 1. şahıs zamirinin köküyle karşılaştırınca, onun Ana Moğolca devrinde **man* şeklinde olduğunu görürüz. Bu zamir dudak ünsüzlerinin değişmesi sonucunda *ban-*şeklini almış ve Eski Moğolcanın sonunda, yapısındaki *-n* ünsüzünü düşürüp *ba-* şekline girmiştir.

Şimdi, bahsettiğimiz zamirin değişim ve gelişim çizgisini hâl ekli köklerde inceleyelim:

a. Yalın Hâl :

AM **man* > EM **ba* (Precl.) ~ OM *ba* (MNT, HY, MU.) ~ ÇM *ba*: (Dag.)

b. İlgî Hâli :

AM **manu* > EM *manu* (precl.) ~ (MNT, HY, DB) > ÇM *manä*: (Kalm.) ~ *mani*: (Kha, Ord, Dag.)

c. Yönelme-Bulunma Hâli :

AM **mandu(r)* > EM *mandur* (Precl.) ~ OM *mandur* (MNT) ~ ÇM *mandu* (Ord.) ~ *manda* (Dag.) ~ *manda* (Kha, Bur.)

ç. Yükleme Hâli :

AM **mani* > EM *mani* (Precl.) ~ OM *mani* (MNT, HY) ~ ÇM *mani* (Dag,

Bur.) ~ *mani:g* (Kha, Kalm.)

d. Ayrılma Hâli :

AM **man(a)ça* > EM *manaça* (Precl.) ~ OM *manaça* (IM) *mana:sa* (Mu.) > ÇM *mana:s* (Kha, Kalm, Ord.)

e. Vasıta Hâli :

AM **man(i)bar* > EM *maniyar* (Precl.) > OM *mani'a:r* > *mana'a:r* > *mana:r* ~ ÇM *mana:r* (Kha.)

f. Birliktelik Hâli (Comitative) :

AM *manluga > EM *manlug-a* (Precl.) > OM *manlu:a* > *manla:a* > *man-la* > ÇM *manla:* (Ord.) ~ *manlä* (Kalm.)

Şimdi, biz Moğol yazı dili ve diğer yazılı eserlerde bol miktarda kullanılan bu zamirin örneklerini inceleyelim:

a. Yalın Hâl:

EM *bida*

OM *bida*

b. İlgi Hâli:

EM *bidan-u*

OM *bidan-u*

c. Yönelme-Bulunma Hâli:

EM *bidan-dur, bidan-a*

OM *bidan-dur, bidan-tur, bidan-a, bidandu*

ç. Yükleme Hâli:

EM *bidan-i*

OM *bidan-i, bidani*

d. Ayrılma Hâli:

EM *bidan-aça*

OM *bidan-aça, bidana:sa, biden-eçe*

e. Comitative:

EM *bidan-lug-a*

OM *bidan-lu-a, bidanla:*

Moğolcanın çokluk 1. şahıs zamirinin bu şeklinin yapısı hakkında bilim adamları iki tür görüşe sahiptirler:

1. Eski Türkçedeki çokluk 1. şahıs zamirinin yapısı hakkında bazı bilim adamları, bu zamirin, teklik 1. şahıs zamiri olan *bi* kökü üzerine çokluk anlamı veren *-d* yapım ekinin eklenmesiyle oluştuğunu savunurlar.

2. Bazı bilim adamları ise, bu zamirin, konuşucu veya teklik 1. şahıs zamirinin *bi* kökü üzerine, muhatap veya çokluk ikinci şahıs zamirinin *ta* şeklinin getirilmesiyle oluştuğunu savunurlar. Bu düşünce hem muhatap da içine alan çokluk zamiri hakkındaki teoriyi, hem de meşhur Türkolog O. Böhtling'in

Yakutçanın I. şahıs zamirinin yapısı hakkındaki tezini destekler .

Yukarıdaki iki görüşü karşılaştıracak olursak, ikinci görüşün gerçeğe daha yakın olduğunu görürüz. Bu birleşik yapılı zamirin Moğolcanın gelişiminin oldukça son basamaklarında oluşması ihtimali oldukça fazladır. 14. yüzyılda “İl Han Ölzit”ten Fransız kralı Filip’e gönderilen bir mektupta *Ba bida aqanar degüner* (Biz bizler ağabeyler kardeşler) şeklindeki bir cümlede geçen iki zamirin birlikte kullanımından, bunların aralarında anlam bakımından fark bulunduğunu net olarak görebiliyoruz.

Kısaltmalar

AM	Ana Moğolca
Bur.	Buryatça
Dag.	Dagurca
DB	Kare Yazısı (Dörvölcin Biçig) ile yazılmış eserler
EM	Eski Moğolca
HY	Çince Moğolca sözlük
IM	İbn-i Mühenna sözlüğündeki Moğolca kelimeler
Kalm.	Kalmuk
Kha.	Halha ağzı
MNT	Mongolin Nuuts Tovçoo (Moğolların Gizli Tarihi)
Mog.	Mogolca
MU	Mukaddimetü'l-edep
Ord.	Ordos ağzı
OM	Orta Moğolca
Precl.	Pre-Classic (Klâsik Moğolcadan önceki Moğolca)
ÇM	Çağdaş Moğolca

Kaynaklar

- Drevnetürski Slovar*, (1969), Moskva, s. 340-344.
MALOV, S. E., (1957), *Yazık Celtux Uygurov*, Alma-Ata.
TÖMÖRTOGOO, D. (1967), “Ertniy Mongol Xelniy Guravdugaar Bieiyn Tölööniiy Neriyn Garal, Xyv’sal”, **SM**, VI: 43-49.